

jaargang 31, december 2025

den Heertgang

- Turfwinning in de Heerlijkheid
- Reactie van lezers...
- Een fraai geschenk
- Wat is dat voor een plaat?
- Compagnie... Halt!

Inhoud

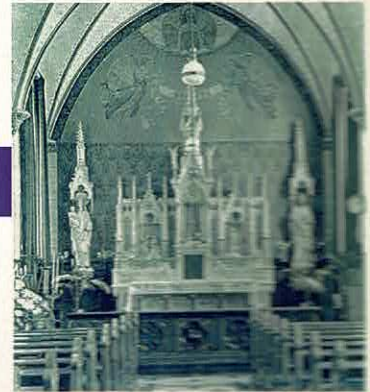
Turfwinning in de Heerlijkheid 1

Onze voorouders hebben turf gewonnen in Sint-Michielsgestel. Huh? Hier is toch geen turf? Nee, nu niet meer. Waar wonnen ze die dan? Nou, waar niet kun je beter zeggen.

10 Reactie van lezers...

Het gezin Woutersen leefde niet teruggetrokken in het naar hen genoemde bosje, getuige enkele foto's, die een lezer ons toestuurde.

Een fraai geschenk 11

De uitvinder van de eerste automobiel in Nederland – zo dacht men lange tijd – is in ons dorp gestorven en liet ons een fraai geschenk na.

14 Wat is dat voor een plaat?

Het raadsel van de gietijzeren plaat is opgelost. Maar toch nog niet helemaal.

Compagnie... halt! 15

In 1657 arriveert een ruiterscompagnie van het Staatse leger in ons dorp om hier haar bivak op te slaan. Bezwaren werden bruto genegeerd. Maar wat heeft een jonge Haagse freule daar mee te maken?

19 Nieuwe vraag

Wie speelden samen met Agnes van Rooij toneel en wat was dat voor een club?

20 Verenigingsnieuws

Turfwinning met de baggerbeugel, (afbeelding Wikipedia)

Turfwinning in de Heerlijkheid

Peter van den Brand

Bij het steken van turf denk je aan de Peel of dichterbij aan de Kampina of Moerputten bij Den Bosch, maar niet direct aan de Heerlijkheid Herlaar. Toch werd ook hier turf gestoken. In dit artikel gaan we niet alleen op zoek naar de locaties waar in de Heerlijkheid turf werd gestoken, maar belichten we ook het turf steken zelf, de economische belangen en de daarmee samenhangende onhebbelijkheden, zoals diefstal, conflicten en ruzies.

Opgewaaiide stuifzanden¹ in Brabant verlegden niet alleen de loop van de beken, maar belemmerde ook de afwatering van het achterliggende land. Zeker wanneer er ook nog sprake was van een weinig water doorlatende, leemhoudende bodem, leidde dit tot een vernatting en vervening van het landschap. Zo ontstonden moerasgebieden als De Brand, Het Helvoirts Broek, Het Bossche Broek en de natte

Vughtse Heide. Ook de Heerlijkheid Herlaar lag en ligt grotendeels in een beekdallandschap. De loop van de Dommel en Esschestroom verlegde zich voortdurend en aan de noordwestkant van ons dorp (weidegebied De Bleeken, Ruimelse Beemden, Haanwijk, Dooibroek, Herlaar) kunnen we zelfs spreken van een deltagebied ofwel een gebied waar door de eeuwen heen op allerlei plekken rivieren/beken hebben gestroomd. In deze beekdalen en het deltagebied vormde zich veen.

Van veen naar turf

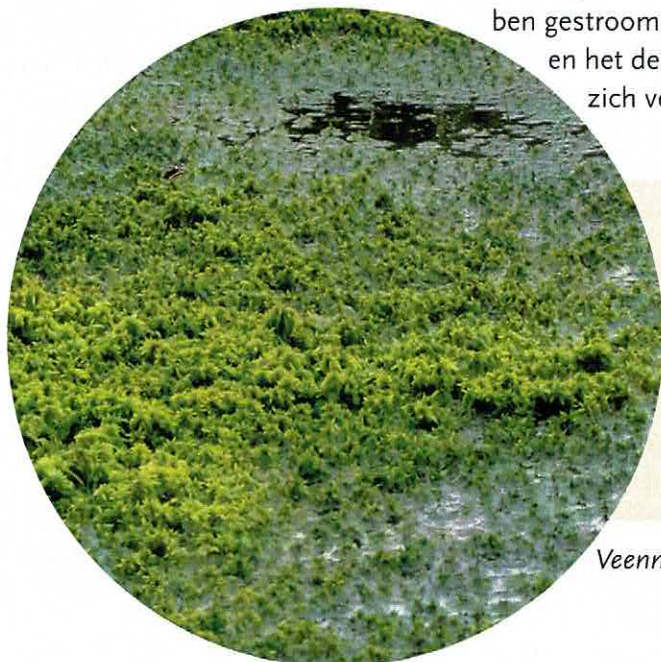
WAT IS TURF?

Turf was een brandstof, die werd gemaakt van gedroogd veen. Veen, een materiaal dat je op veel plekken in Nederland in de bodem vindt, bestaat uit afgestorven planten, die in een waterrijk gebied zijn samengeperst door steeds weer opeenstapelende nieuwe planten en blad. Dit proces herhaalde zich ongeveer duizend jaar, waardoor er een dik pakket veen ontstond.

VERSCHIL HOOGVEEN EN LAAGVEEN?

Laagveen² ontstaat door afgestorven water- en moerasplanten, die in zuurstofloos water, na het afsterven, niet verteren, maar laagveen vormen. Krabbescheer, Zegge en Biesen, zijn de belangrijkste planten voor laagveenvorming.

Hoogveen ontstaat heel anders, doordat er zich op zure en natte gronden veenmos vormt. Dit speciale mos kan veel regenwater vasthouden, de bovenkant van dit veenmos groeit telkens aan, terwijl de onderkant afsterft, verzuurt en op den duur veen vormt, het hoogveen.

Veenmos (afbeelding: www.natuurmonumenten.nl)

Laagveen

- Ontstaan onder invloed van grondwater.
- Ontstaan in moerassige gebieden met een hoge grondwaterspiegel.
- Groeit onder de grondwaterspiegel.

Hoogveen

- Ontstaan onder invloed van regenwater.
- Ontstaan in gebieden met een slechte afwatering.
- Groeit boven de grondwaterspiegel.

Opgestapelde turf om te drogen in de Peel (bron Nationaal Archief)

Turf als brandstof

Dat je van veen turf kunt maken³ en turf als brandstof kunt gebruiken was al bekend in de Romeinse tijd. Toch kwam turfwinning vooral op gang in de Middeleeuwen. De bevolking groeide hard en omdat er niet genoeg brandhout beschikbaar was, werd turf als brandstof gebruikt, zowel in de huishoudens, als in de nijverheid. Het turfwinnen binnen Nederland werd gezien als de eerste stap richting een vroege en voorzichtige industrialisatie. Turfwinning in ons dorp zal veel minder industrieel zijn geweest. Daarover verder in dit artikel meer.

Zwaar werk

Turf werd vooral gebruikt omdat het goedkoop én ruim beschikbaar was. Dat wil echter niet zeggen dat turf makkelijk gewonnen werd. Turf winnen was zwaar werk³. Turfstekers, zoals de arbeiders die het veen afgroeven werden genoemd, moesten vaak lange dagen maken. In het hoogveen werd de bovenste onbruikbare veenlaag verwijderd, waarna het afsteken van turf kon beginnen. Bij laagveen stapten de arbeiders in een smal bootje. Door middel van een baggerbeugel, een soort schepnet met een lange steel, werd er veen onder het grondwaterpeil weggebaggerd (moeren).

Het turfwinnen verliep gefaseerd, te weten steken, opstapelen en snijden, daarna drogen op zogenaamde legakkers. Ter verduidelijking: het veen werd opgestapeld op legakkers, waarna de massa in lijnen en rechthoeken werd gesneden. Het opstapelen van turf gebeurde zodanig dat de wind erdoor kon

blazen, waardoor de turf nog droger werd.

Het opgraven en steken gebeurde in het voorjaar, zodat het in de warme zomer alle tijd had om te drogen. Er werd privé geturfd en gemoerd, maar uiteraard ook voor de handel.

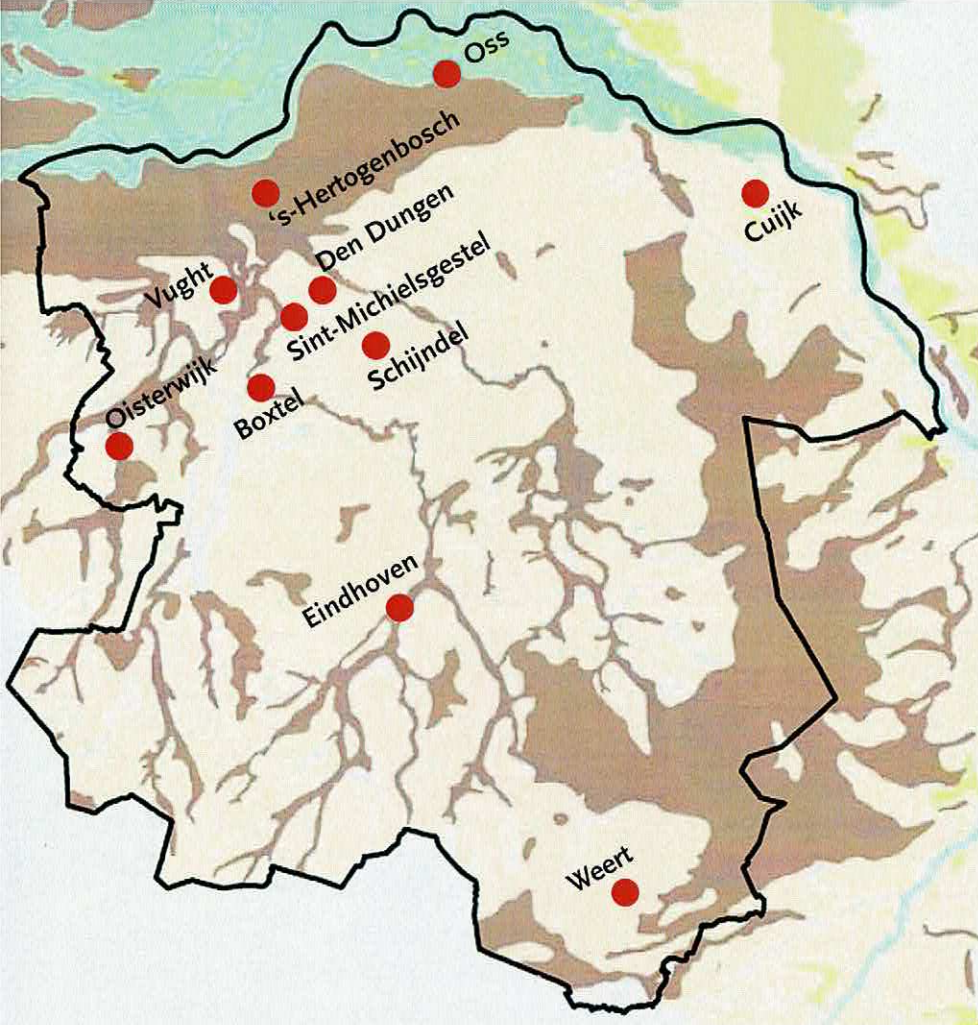
Veenkoloniën

In de gebieden, zoals Groningen en Drenthe waar veel turf werd gestoken, ontstonden vanaf de late Middeleeuwen veenkoloniën³, nederzettingen waar de turfstekers woonden. Dit waren vaak langgerekte lintdorpen, waar de arbeiders vanuit hun eigen huis een perceel afwerkten. In de koloniën ontstonden verschillende officiële klassen. De veen- en landarbeiders vormden de onderste laag, gevolgd door de turfschippers met hun families in de laag net daarboven. Dan kwamen de pachtboeren die het land bewerkten wanneer grond vrijkwam door de turfwinning.

De bovenste laag van de sociale klassen waren de veenbazen. Zij bezaten de grond en hadden een hoge status in de samenleving. Zo'n 'zware' industriële structuur als in de veenkoloniën hebben we in ons dorp niet gekend.

Het landschap veranderde

De eeuwenlange turfwinning liet zijn sporen³ achter in het Nederlandse landschap. Zo ontstonden er, vooral in het westen van Nederland, veel meren en plassen die overbleven na het turfsteken. Nadat de bruikbare veenlagen waren afgegraven, werd het gebied geschikt gemaakt voor akkerbouw. De laatste restjes hoogveen in Nederland zijn nu beschermd gebied. In de gebieden waar veel turf gewonnen werd, namen soms overstromingen toe. Veengebieden zijn namelijk een buffer voor droogte en overstromingen, doordat het veen veel water kan opnemen en dat lang kan vasthouden.

Veengronden (bruin)

Bron: Drieduizend jaar bewonings-
geschiedenis oostelijk Noord-Brabant.

BODEM VAN ELDE Een belangrijk startpunt voor de Bodem van Elde was 11 juni 1314, toen dat gebied door Hertog Jan III van Brabant voor gemeenschappelijk gebruik werd uitgegeven. Elde behoorde niet tot de Heerlijkheid Herlaar. Ook in de Bodem van Elde⁷ werd turf gestoken.

De inwoners van de Heerlijkheid Herlaar, die ten oosten van de Dommel woonden, alsook inwoners van Schijndel, Sint-Oedenrode en Boxtel – mits zij parochiaan waren van Gemonde⁷ – waren gerechtigd om hier turf te steken.

Bestuur en beheer turfwinning

DE SCHEPENBANK ⁶

De eerste eeuwen, tussen globaal 800 en 1200 hadden de (regionale) schepenbanken primair een juridische functie (rechtspraak). Later in de middeleeuwen kwamen daar allerlei bestuurlijke taken bij en evolueerde de schepenbank tot een soort gemeente, waaronder dus ook het in goede banen leiden van de turfwinning door middel van beleid, opdrachten, starten van turfcampagnes en meer.

AKTE VAN 1381: 'Als er iemand op deze gemeijnte heide maait of turf wint in die hoolvennen zonder toestemming van deze gezworenen zullen wij of onze officier (schout) die een boete opleggen, zoals dan zal worden vastgesteld ten onze behoefte en zo vaak als onze officier dat zal vaststellen'. Deze als zodanig aangestelde gezworenen⁷ schreven voor hoe ieder zich had te gedragen bij onder andere het steken van

Geologisch beeld Brabant

In de middeleeuwen, de nieuwe en moderne tijd zijn nagenoeg alle veengronden in de Sint-Michielsgestel verdwenen ten gevolge van het winnen van turf. Een historische kaart van de veengronden in ons dorp van die tijd of vòòr die tijd, is helaas niet voorhanden. Hierboven tonen we een kaartje van het veenlandschap van Brabant in de Romeinse tijd.

Zoals we onder de inleiding al aangaven, ontstond het veen in onze omgeving voornamelijk langs en in de omgeving van de rivieren en oude lopen/beddingen daarvan. Op het kaartje is dat goed te zien.

Woeste gronden kwamen beschikbaar voor turfwinning

HEERLIJKHEID HERLAAR Een belangrijk startpunt voor turven in de Heerlijkheid Herlaar is toch wel geweest 1381. Toen gaf Willem van

Hurne, heer van Perwijs, van Duffel en van Herlaer verlof om in de heerlijkheid o.a. te turven. Tegelijkertijd moeten we hierbij opmerken, dat de bevolking die gronden allang gebruikte⁷, maar nu kreeg het een officieel karakter en 'mochten' zij er cijns (belasting) voor betalen. Maar goed toch een belangrijk moment.

In 1381⁴ gaf de heer van Herlaar dus aan 'onsen lüden van Nijeherlair, van Thede ende van Gestel tot Maesbrugxken' verlof om de onontgonnen gemeentegrond gelegen tussen het Maesbrugske in de noordoostelijke hoek van Gestel en de grens van Boxtel en vandaar tot aan de Dommel aan deze zijde van Thede, heiplaggen te maaien en turf te steken in de Hoolvennen.

'Hol' is het synoniem voor laag en moerassig, soms wordt het ook in de gerekte vorm 'Hool' gebruikt⁵ Het hoolven bij Zegenwerp werd hierbij door de heer uitgezonderd; hier mocht niet geturfd worden.

turf. In bestuurlijke zin ressorteerde zo'n gemeynt onder de schepenbank; het beheer van de 'woeste gronden' berustte bij de gezworenen. Zij inden cijns (belastingen), die in de zakken van de heer van Herlaar terecht kwam of bij de Bodem van Elde in die van de Hertog. Ook binnen de heerlijkheid waren dus gezworenen aangesteld. Deze gezworenen waren nog tot in de jaren tachtig van de vorige eeuw actief ten behoeve van het weidegebied De Bleeken, het restant van de in 1381 in gebruik gegeven woeste gronden.

In 1847¹⁰ is ten behoeve van het beheer van De Bleeken, de Afdeling Heide, Halder, Dorp tot stand gekomen op basis van een overeenkomst tussen de gemeente en de ingezetenen van de gehuchten Nieuw Herlaar, Thede en het Dorp tot aan het Maasbruggetje. Die overeenkomst was kennelijk noodzakelijk, omdat de Heerlijkheid Herlaar, de schepenbank inclusief, in de Franse tijd was opgeheven en er een en ander geregeld moest worden met betrekking tot het beheer en exploitatie van het restant van de woeste gronden i.c. De Bleeken. Tot in de jaren tachtig van de vorige eeuw functioneert dit weidegebied dan als aparte Afdeling Heide Halder Dorp, 'los' van de gemeente met een aparte jaarbegroting en jaarrekening. Ook deze Afdeling Heide, Halder, Dorp (Bleeken) is toen opgeheven. Na ruim 6 eeuwen kwam er nu definitief een einde aan het beheer van de woeste gronden in ons dorp. De laatste der gezworenen, die in de jaren tachtig van de vorige eeuw is gestopt, is nu nog woonachtig in ons dorp!

Vervoer van turf

Vervoer van turf in onze streek vond waarschijnlijk meestal plaats met paard en kar. Deze turf was voor eigen gebruik en/of voor de handel. De turf, die vlakbij de Dommel en Essche stroom is gestoken, zal veelal met de platbodem (schip) zijn afgevoerd. Soms werd er een turfvaart aangelegd. Hieronder presenteren we enkele historisch aantoonbare vervoerspraktijken in de heerlijkheid, te weten: over water (turfvaart) en over zandwegen.

Over water

DE TURFVAART OP ZEGENWERP

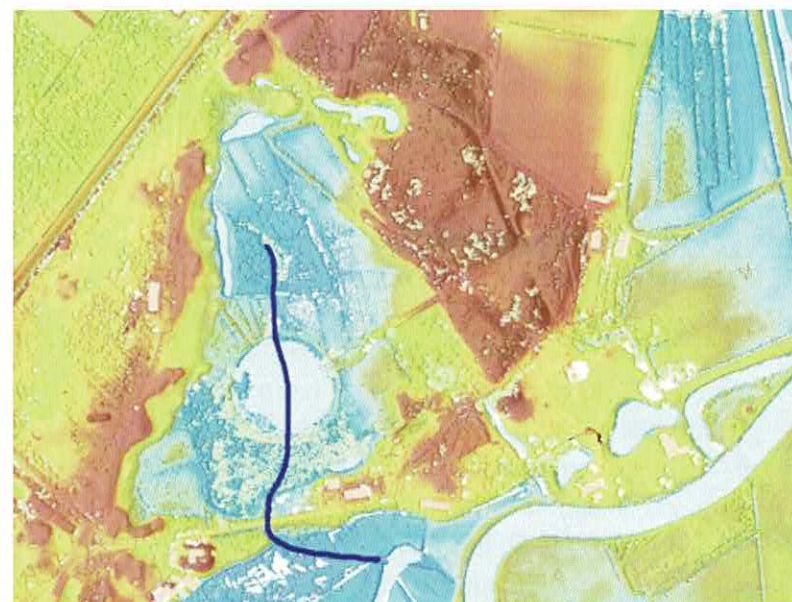
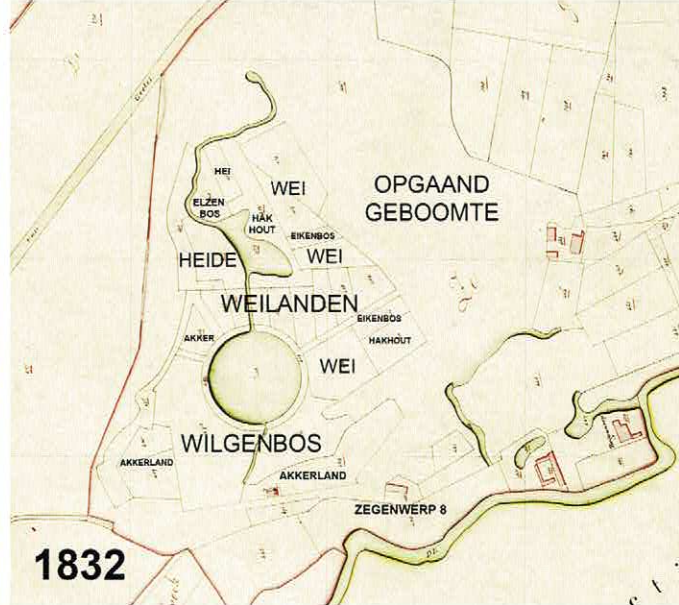
Soms werden specifieke turfvaarten gegraven om de turf gemakkelijk te kunnen afvoeren. Bijvoorbeeld de Sint-Michielsgestelse turfvaart op Zegenwerp. In 1485-1486 wordt in het Bossche Protocol 'een turfvaart' vermeld, 'gelegen in de parochie Sint-Michielsgestel in de Bijwaert'. In 1771 werd het landgoed Zegenwerp getaxeerd. Bij dit landgoed hoorde toen 'een zeker moer- of heideveld genoemd de Bijwaert gelegen aan de heide nabij het genoemde huis alhier te Gestel'. Zegenwerp lag ten zuiden van de kerk van Sint-Michielsgestel aan de

westelijke oever van de Dommel, niet ver van de 'Tereheide'. In een overeenkomst in 1541 tussen Boxtel en Sint-Michielsgestel over hun grens is sprake van het steken van turf nabij hun grens in de 'Tereheide'. Vermoedelijk werd de in dit gebied gewonnen turf deels over de turfvaart en de Dommel naar 's-Hertogenbosch verscheept. De precieze ligging van de voormalige turfvaart kon tot nu toe niet vastgesteld worden⁸.

Thijs Braam legde onlangs een verband met de naam 'Den Bever', die op de kaart van de Heerlijkheid Herlaar uit 1769 voorkomt. Dat gebied op Zegenwerp heet echter De Bevert. Dat blijkt uit een schepenakte uit 1703, waarin het gebied de Bevert wordt genoemd. De boerderij Zegenwerp 8, die ligt tegenover dat gebied ligt, heet de Beverthoeve; Bijwaert (1485), Bijwaert (1711) en Bevert (1769), dat moet wel hetzelfde gebied zijn. Een extra aanwijzing vinden we in een verkoopakte uit 1541. *'Erfgenamen verkopen 1/3 deel van een stuk moerland, genoemd de Bijwaert en nog een stuk land, dat grenst aan de Bijwaert, aan de gemeijnte en aan het water daar genoemd het Venne met zijn waterlaten, lopende door de erven van Zegenwerp...'*

tekening
Bevert Hoeve
(herkomst
onbekend;
archief:
Thijs Braam)

Het gebied Den Bevert op Zegenwerp in 1769 (kaart J.F. de Weijer), 1832 (kadastrale kaart) en 2025 (satellietfoto en hoogtekaart)

Den Bevert is het gebied rond de huidige viskom ('het Venne') op Zegenwerp. Tussen de viskom en de weg over het landgoed ligt nu nog een moeras.

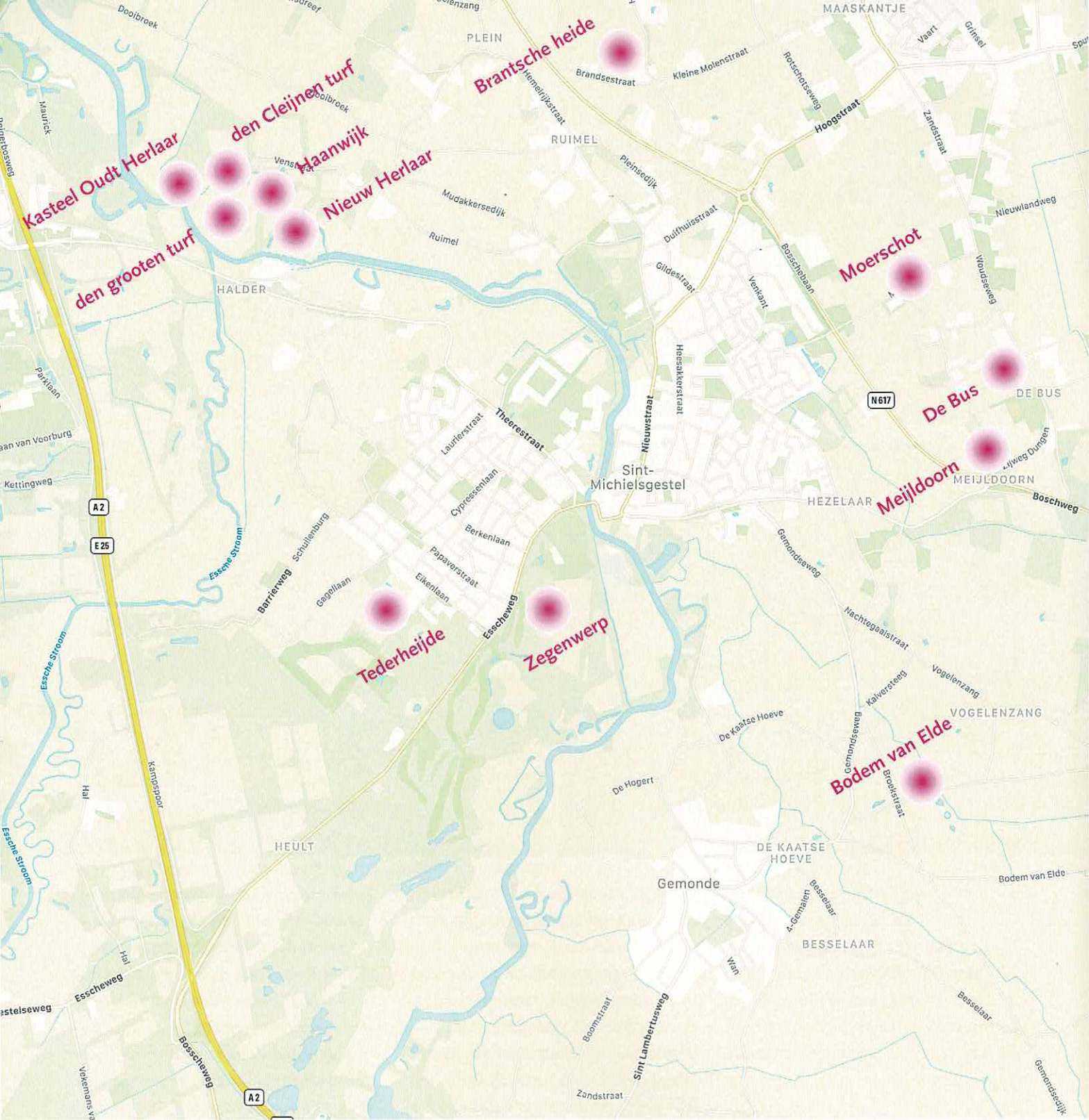
Op de kaart uit 1832 zien we dat het gebied rond de door het kadaster zo genoemde 'visvijver' rechtlijnig verdeeld is in percelen. Nadat ze waren uitgeturfd werden de percelen omgezet in weiland of akkerland. De grond die niet geschikt was voor landbouw werd aangeplant met hakhout of bomen. Enkele perceeltjes bleven heidevelden. '...Het Venne met zijn waterlaten...' duidt er op, dat er vanuit de Dommel water het gebied in stroomde

en weer terug. Door de eeuwen heen vond vervening plaats, waardoor er kon worden gemoerd. Waarschijnlijk heeft men de 'waterlaten' aangepast tot turfvaart. De turf werd via deze turfvaart naar de Dommel en verder getransporteerd. Op de kaart uit 1769 is De Bevert door een stroompje verbonden met de Dommel. Dat moet wel – een restant van – de turfvaart zijn. Op de hoogtekaart van het gebied is te zien, dat alleen aan de zuidkant ervan het land zo laag is, dat er geen al te diepe vaart uitgegraven hoeft te worden. Met een lijn is aangegeven waar die turfvaart vermoedelijk heeft gelegen.

De veronderstelling dat de naam 'De Bever' op de kaart uit 1769 zou samenhangen met de naam van jonker Robert de Bever, die daar in de 16e/17e eeuw gronden bezat, kunnen we verwerpen. In 1541 werd het gebied immers al de Bijvaart genoemd. Bevert komt vaker voor, onder andere in Noordwaard Polder bij Werkendam. Het is een naam voor een zijstroom, die aansluit op een hoofdstroom.

Door karsporen

TURF HALEN IN BOXTEL
(Een voorbeeld van transport van turf over land)
1726-1728. Heer Beresteijn, woonachtig kasteel Grote Ruwenberg, had vorig jaar enkele arbeiders

laten werken en had de getuige gevraagd of hij niet een kar klotturf voor hem wilde halen in Boxtel, hij zou die kar klotturf van iemand hebben gekocht. Dat verhaal bleek echter niet waar, de getuige kwam onverrichterzake terug zonder turf. Het bleek bedrog te zijn en hij werd bij terugkeer zelfs uitgemaakt voor een kloddief, omdat hij met een lege kar terugkeerde⁸.

MET DE TURF OVER DE HOOIBRUG. 1649. Evert Evertsse had in een moerven het Heulterven op Halderheijde (Boxtel) geturfd en de turf naar huis vervoerd door een straat bekend onder de naam Heijstraethe, lopende naast de hoeve van Handrick Scellekens en zo door de weiden en hooibeemden tussen de hoeve en 'de Hooijbrugge' en voorts over de Hooibrug naar Everts huis (Gemonde)⁹.

De in de archieven gevonden turflocaties ingetekend op de kaart van Sint-Michielsgestel

Kaartje nabij Out-Herlaar 1736
(archief J. van Veldhoven)

Waarschijnlijk zijn er nog meer 'turflocaties, maar daarvoor ontbreekt het bewijs.

Soms volstaan perceelsnamen, zoals: de Grootten en Kleijnen turf bij kasteel Oud Herlaar.

In 1736 is op verzoek van de Raad en Rekenkamer de heerlijkheid Oud Herlaar opgemeten en in kaart gebracht¹⁰.

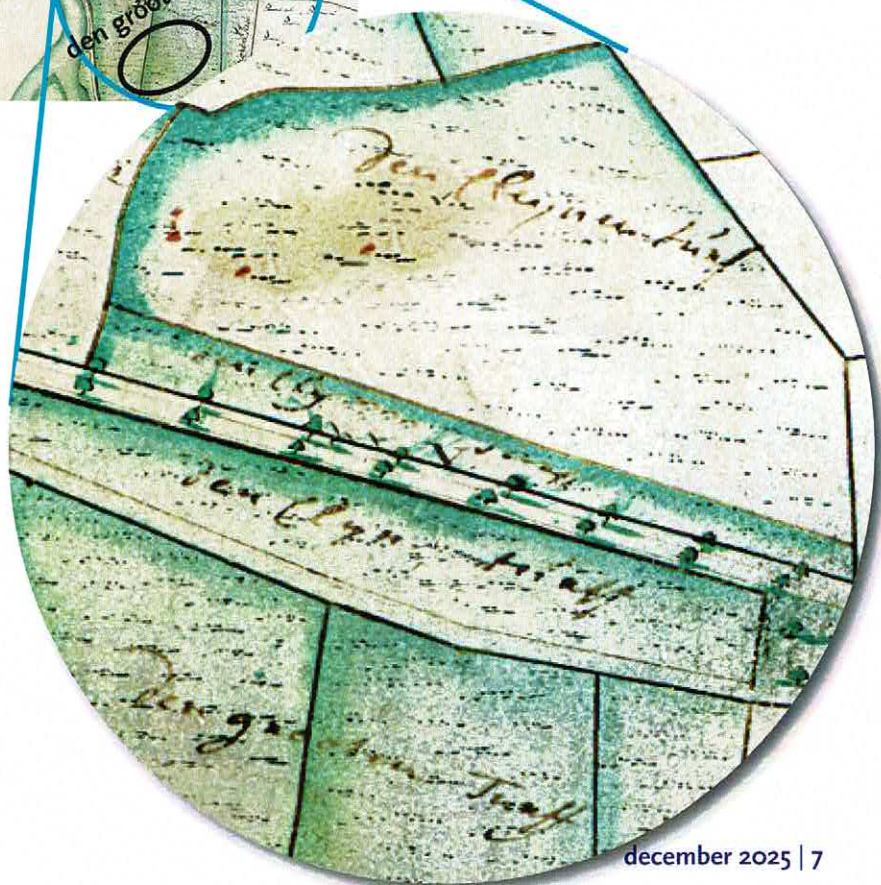
In het kaartje (hiernaast) zijn de namen uit het register van de kaart ingetekend. De perceelsnamen 'Grooten turff en Kleijnen turf' (rechtsonder) doen veronderstellen dat ook daar turf is gestoken.

Er moet daar dan dus veen gelegen hebben. Dit veen is ontgonnen. Deze percelen zijn/ waren gelegen ter weerszijden van de dreef Oud Herlaar – Haanwijk.

Locaties turven

Het is misschien handiger om dit hoofdstuk te starten met de vraag: "Waar is in Gestel en omgeving niet geturfd?"

Onderzoek wijst uit, dat op veel plekken in en rond Gestel is geturfd en gemoerd. Met zekerheid kunnen we op grond van de verslagen van de schepenbanken en andere bronnen vaststellen, dat op de volgende plekken is geturfd, te weten: Zegenwerp, 'Tederheijde', 'Halderheijde', Moerschot, 'Brantsche heide', Haanwijk, nabij Oud-Herlaar, nabij Nieuw Herlaar, Pettelaar, Dooibroek, Mijldoorn en Bodem van Elde. (Zie kaart p.6)

Vergunningen, overeenkomsten en meer

Wie denkt, dat met betrekking tot de exploitatie (o.a. turfsteken) van de 'woeste gronden' alle regelgeving ontbrak, vergist zich.

In eerste instantie zal het belang van het gewin (belastingopbrengst) van de heer van Herlaar groter geweest zijn, dan het belang om de kwaliteit van beheer en onderhoud van de 'woeste gronden' te borgen. Maar gaandeweg werden steeds meer stukken 'woeste grond' vervreemd en ontstond er behoefte aan andersoortige regelgeving, vergunningsplicht, toezicht, koop en verkoop, huur en verhuur enz. Hieronder presenteren we een aantal voorbeelden van rechtshandelingen, ontleend aan de verslagen/akten van de schepenbanken en andere instanties.

KOOP- EN VERKOOP

1804-1808. Het perceel de Laagen Turft, gelegen onder Haanwijk wordt verkocht door Martinus van den Heuvel, rentmeester, wonend Den Bosch aan Johannes Kapteins, wonend St. Michielsgestel koopt de Laagen Turft van mevrouw du Tour¹¹

VERGUNNINGSAANVRAAG MOEREN

1757. Bericht op een rekest van Christina Clementia baronesse Sweerts de Landas douarière Du Tour, die een verzoek indient om twee percelen heel slecht en laag hooiland haar toebehorend en gelegen in de zgn. Horsten onder Sint Michielsgestel zes scharen groot (ongeveer 3.000 m²), te mogen uitmoeren en daarvan turf te laten maken¹².

OCTROOI OM TE MOGEN MOEREN

1756-1761. Monsieur Johan Camp, inwoner van de stad Den Bosch, heeft octrooi om 3 velden uit te

moeren. Het betreft een perceel groot ca. 2 morgens (morgen: de grond, die men in één ochtend kan ploegen/ongeveer 8.000m²) gelegen te Theede, verder een dries groot ca. 2 en een half lopenzaad (lopenzaad: oppervlakte waarop men met één loop kan zaaien en is 2.800 – 3.500 m²) langs de rivier de Dommel bij de windmolen van Herlair, mits dat er verpondingen (belastingen) worden betaald etc. ¹³

TOESTEMMING MOEREN VERKREGEN.

1775-1759. Hendrick Verhees kreeg toestemming om een perceel uit te mogen moeren, groot ca. anderhalve morgen op de Pettelaer, hier aan het Dooijbroek¹⁴.

LANGJARIG CONTRACT TURVEN

1683. Jan Handricks en familie te Schijndel verhuren aan Jan Hendrick Hessels, Evert Willem de Bever, Adriaen Everts de Bever, Rijckert Willem de Bever, Aelbert Janssen en Jan van de Heuvel een moerven genoemd het Heulter Ven in Bostel, voor een periode van 25 jaar om daar te turven¹⁵.

Van kwaad tot erger

Er heerste armoede en het belang van de turfindustrie was groot. Op de schaal van kwaad tot erger, geven we in dit hoofdstuk voorbeelden van clandestien turf steken, ruzie over een turfplek, diefstal van turf en zelfs van een overval.

CLANDESTIEN TURF STEKEN

OUD HERLAAR

1798-1804. Hendrikus Hairwassers, oud 60 jaar, wonend te St. Michielsgestel, verklaring dat men mensen heeft zien 'bulten' of turfsteken in de Valckenhorsten en het Holder te Oud-Herlair. (Het Holder is gelegen tussen Het Meer en de Patersberg)¹⁶.

RUZIE OP DE BRANTSCHHE HEIDE 1704. 11 juni kregen Mathijs van der Aa en Ariaen Wilberts ruzie over een turfplek op de Brantsche Heide. Zij gingen elkaar met turf schoppen te lijf. Omstanders moesten ze uit elkaar halen en houden¹⁷.

DIEFSTAL VAN TURF THEEREHEIDE

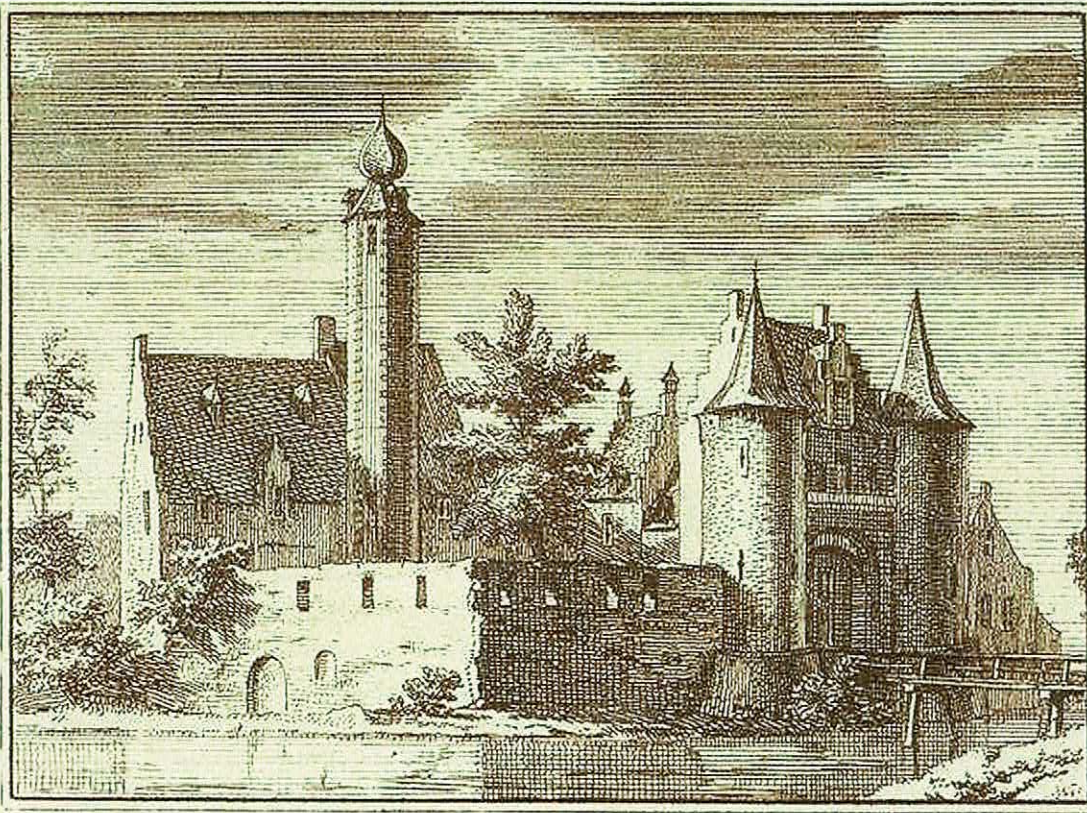
1716-1719. Heijliger Jansse van der Plasse, zwager van de heer Ruijsch (broer van de moeder van Ruijsch), was op de Thederheide geweest ter plaatse genoemd de Schoot en had daar een dag turf gestoken, maar het bleek hem nadien dat wel de helft van die turf was weggehaald en de getuige had daar een karrespoor aangetroffen met beslagen wielen met nagels met buitengewoon grote koppen, waarvan de sporen duidelijk bleken. Dat spoor liep naar het huis van Jan Peters van den Broeck ¹⁸

ROOF TURF BIJ KASTEEL NIEUW HERLAAR

1703, Jonker Gerwen, zijnde gewapend met een pistool samen met diens knecht Wouter Joosten, die een gaffel in zijn hand had, heeft alle klot of moerturf die de comparanten daar in de buurt hadden liggen met geweld weggehaald en naar diens eigen huis gebracht, met dat pistool dreigend hen dood te schieten met ook het paard van de kar¹⁹.

Teloorgang turfindustrie

In dit artikel zullen niet alle turflocaties in de heerlijkheid Herlaar zijn benoemd, maar de locaties, die wél zijn benoemd, schetsen een overtuigend beeld van het grote belang van de turfwinning in de heerlijkheid en in de omgeving daarvan. Hieraan kwam in de 19e eeuw echter een einde.

*Kasteel Nieuw-Herlaar
bron Brabants Erfgoed*

Tijdens de industriële revolutie³ vanaf ca. 1850 werd de Limburgse steenkool een belangrijkere energiebron dan turf. Door de verbeterde mijnbouwtechniek werden de steenkoollagen diep in de bodem steeds beter bereikbaar. Doordat de steenkool ook een veel hogere verbrandingswaarde had dan turf, werden de kolen al snel populair-

der dan turf. Toch verdween turf niet helemaal als brandstof. In periodes van schaarste, zoals tijdens de Eerste Wereldoorlog en incidenteel zelfs tijdens de Tweede Wereldoorlog, werd turf alsnog als brandstof ingezet.

Na de Tweede Wereldoorlog bleven de Zuid-Limburgse mijnen belangrijk voor de wederopbouw van Nederland,

totdat de vondst in 1959 van de aardgasbel in Slochteren ook steenkool naar de achtergrond verdreef. Daarmee kwam de turfwinning in Nederland vrijwel volledig ten einde. Inmiddels zijn veel gebieden waar vroeger turf gewonnen werd beschermd natuur. De turf, die in de tuinbouw wordt gebruikt, komt uit het buitenland.

Bronnen

1. Publicatie 2011. Het Brabants landschap. De vroegste geschiedenis van Brabant gaat verloren in de mist van de oudste geologische gebeurtenissen. <https://www.brabantserfgoed.nl>
2. Publicatie 2024. Landschap lopen: Wat is hoogveen en laagveen? Auteur Mathilde. <https://landschaplopen.com>
3. Publicatie 2024: de geschiedenis van turf <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/de-geschiedenis-van-turf-in-nederland>.
- Publicatie 2020. De turfsteker deed vaak onder barre omstandigheden zijn werk, Marcia Timmermans, www.vno-ncw.nl/de-turfsteker-deed-vaak-onder-moeilijke-omstandigheden-zijn-werk
4. Publicatie 1950 W. Knippenberg: Sint-Michielsgestel.
5. Publicatie 2009/ bijgewerkt 2014 De (grond)Heerlijkheid Oud-Herlaar in de 18e eeuw, Jef van Veldhoven <https://www.bhic.nl/media/document/file/heerlijkheid-oud-herlaer-18e-eeuw.pdf>
6. Publicatie Historiek 2018 – Schepenbank. Betekenis en korte geschiedenis. <https://historiek.net/schepenbank-schepenen-betekenis/81887/>
7. Boek 1982. Mechelien Spierings, Om en in de vrijdom Den Bosch.
8. BHIC Index Schepen-protocol Sint-Michielsgestel 5121.84.
9. BHIC Notarieel Protocol Sint-Michielsgestel Index 5116.12 (227).
10. Publicatie Jef van Veldhoven, De (Theere)Hei. <https://home.hccnet.nl/jefvanveldhoven>
11. BHIC Index Schepenenprotocol 5121.72.
12. BHIC Index Raad en Rentmeester-Generaal Domeinen 9.35.
13. BHIC Index Schepenprotocol Sint-Michielsgestel 5121.97.
14. BHIC Index Schepenprotocol Sint-Michielsgestel 5121.99.
15. BHIC Index Notarieel Protocol Sint-Michielsgestel 5116.10.
16. BHIC Index Schepenenprotocol Sint-Michielsgestel 5121.103.
17. BHIC Index Notarieel Protocol Sint-Michielsgestel 5116.27.
18. BHIC Index Schepenen-protocol Sint-Michielsgestel 5121.81
19. Index Notarieel protocol Sint-Michielsgestel (5116.27).
20. Boek 2022 deel 1, B 6 Het stroomgebied van de Dommel, De verdwenen loop van de Dommel, Martien van Asseldonk

Jan Heessels stuurde een reactie op het artikel over het Bosje van Wouters in den Heertgang van juni 2025, waaruit blijkt dat een van de dochters van de familie Woutersen actief was in de Gestelse gemeenschap. Er zaten twee foto's bij.

Aanvulling op het Bosje van Wouters(en)

Jan's broer Rein vertelde hem het volgende: "Het artikel deed mij herinneren aan de blokfluitlessen die ik samen met Frans Sopers kreeg van een van de dochters van de familie Woutersen. Frans en ik waren bij de Welpen van de Petrus Dondersgroep in Sint-Michielsgestel. Deze dochter was een van de leidsters van de Welpen, zij was daar de Baghera, van wie wij les kregen op de blokfluit. Het was toen een verre fiets-tocht helemaal van de Stokhoek, waar ik woonde, naar achter in de Theereheide naar het huis van de familie Woutersen. Eerst Frans 'aanroepen' in de Nieuwstraat, samen door het dorp, over de brug, over de Klokakker en de heide. Ploeterend over witte zandwegen naar het huis, waar Baghera woonde. Het moet in de jaren 1954 en 1955 zijn geweest. Frans Sopers had talent, ik ben niet verder gekomen dan het liedje "Altijd is Kortjakje ziek".

Tot zover Rein.

Jan zelf vervolgt: *Dezelfde juffrouw Woutersen was in die jaren onderwijzeres op de R.K. Meisjesschool aan de Torenstraat. Onze zus Els kreeg op school van haar blokfluitlessen. Volgens mij is juffrouw Woutersen in dezelfde tijd als haar broer Jozef naar Nieuw Guinea vertrokken, waar zij haar werk als onderwijzeres ging voortzetten. Ik ben in 1959 bij de Welpen gegaan en wij maakten af en toe een brief of een tekening voor de juf en haar leerlingen in Merauke. Die werden door de Akela van toen, Thea Kapteins, naar Nieuw Guinea gestuurd.*

Van Leo Reurings van Scouting ontvingen we ook nog een foto waar juffrouw Woutersen op staat. Volgens Leo is het de derde vrouw van rechts.

Niet alleen Leo Reurings noemde spontaan de voornaam, maar ook Tiny Immens-van Grinsven. Zij deed navraag onder enkele schoolgenoten die rond 1955 bij de zusters op de Heilig Hartschool zaten. De juffrouw op de meisjesschool, die ook Baghera bij de Welpen was, is Truus Woutersen.

Baghera Woutersen met een aantal Welpen: v.l.n.r. helemaal achterin Rein Heessels, verder Adje Mauriks, Kees van de Velden, Willy van Berkel uit de Molenbergstraat en met bril Jan van de Pol. (uit familiearchief Rein Heessels)

De vier Welpenleidsters tijdens het zomerkamp in Well. V.l.n.r. juffrouw Smulders (kampmoeder, afgekort kamo), Mien van Nielen (Baloe), Akela Smulders, juffrouw Woutersen (Baghera).

Foto van 9 februari 1957 in het clubhuis van de R.K. Verkennersgroep Petrus Donders, op de zolder van de jongensschool aan de Nieuwstraat bij het afscheid van kapelaan Dumoulin als geestelijk adviseur. (archief Scouting Petrus Donders)

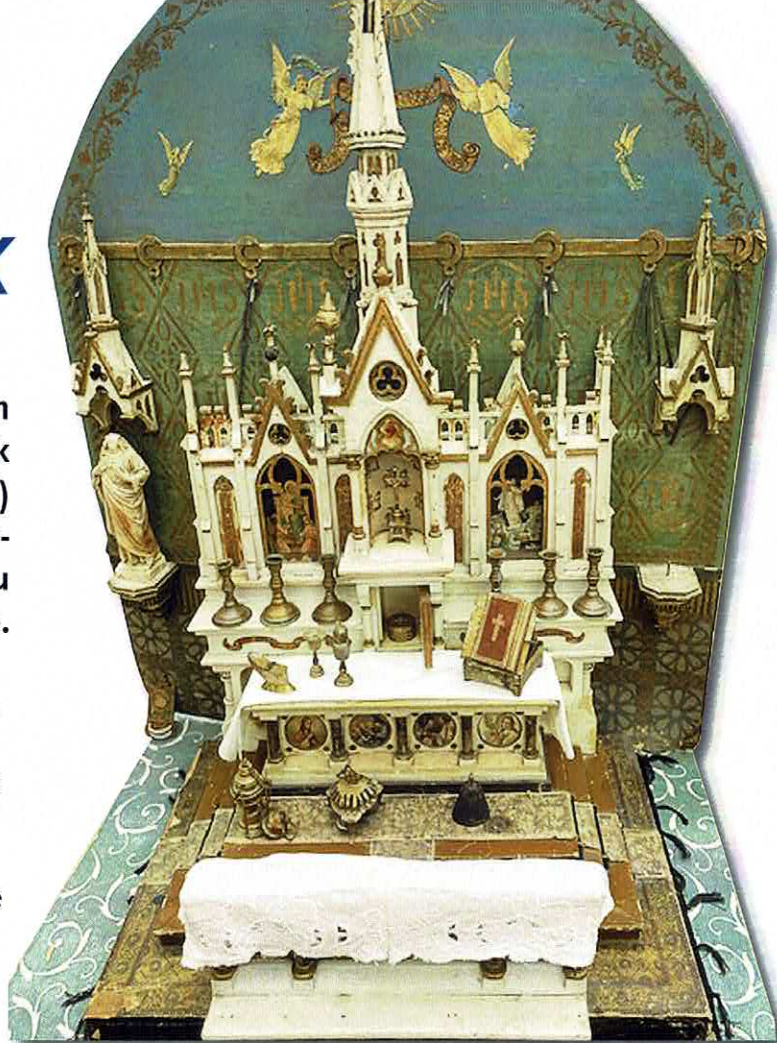
EEN FRAAI GESCHENK

Robert van Erp en Thijs Braam

De heemkondevereniging ontving van mevrouw Diny Verbruggen – van Zandbeek (geboren 13-07-1943 te Sint-Michielsgestel) een maquette van het altaar van het voormalige Adrianusklooster. Die kan nu bekeken worden in onze archiefruimte.

Diny vertelde, dat zij dit altaar rond 1956 heeft gekregen van Zr. Cornelia, die les gaf op de bewaarschool van Adrianus. Diny zelf, die toen ongeveer 13 jaar was, zat toen op de huishoudschool, die destijds nog in het klooster was. Zij hielp Zr. Cornelia met 'schilderijtjes maken' en ook met voorlezen. Dat is waarschijnlijk de reden geweest waarom zij de maquette gekregen heeft. Nu zij wat ouder wordt en het jammer vindt als deze verloren zou gaan, heeft ze die aan onze vereniging geschonken.

Op de onderkant van de maquette heeft de maker zijn naam geschreven:

De maquette van het altaar is te zien in de ruimte van de heemkondevereniging in de Beekvlietboerderij (foto: Robert van Erp)

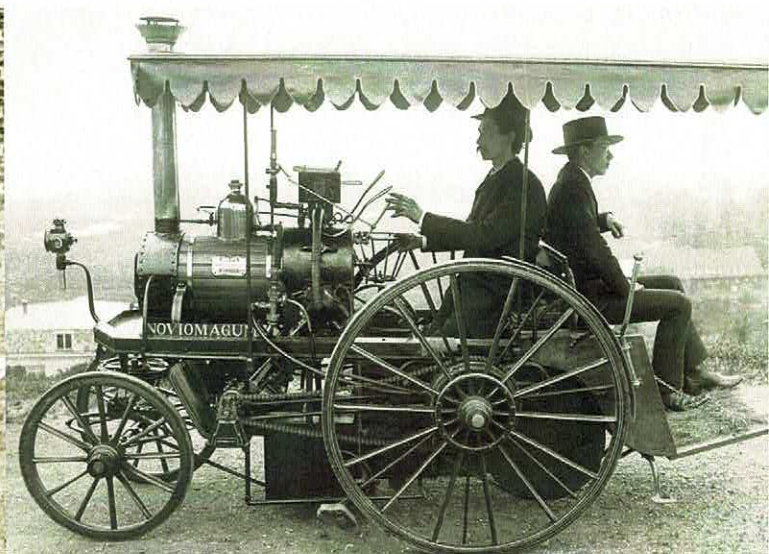
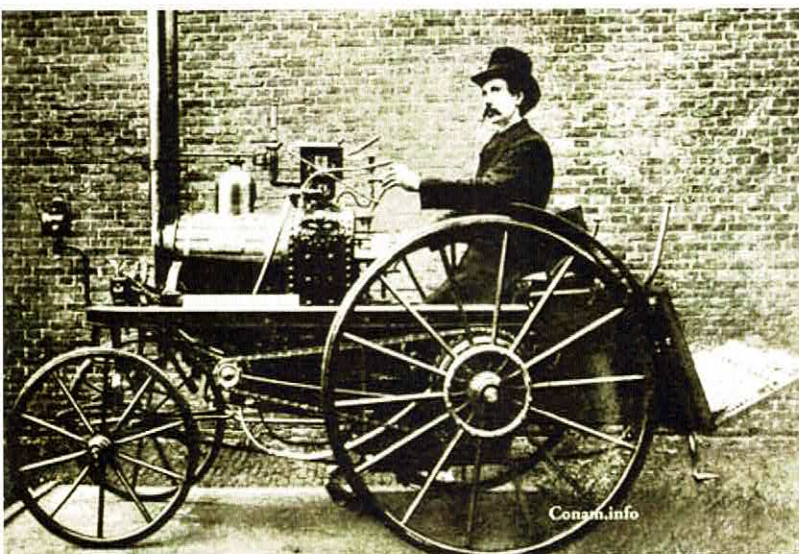
Peterus van Rijn
(geboren te Nederasselt
den 31 July 1850
dit altaar gemaakt bij de
Eerwaarde Liefde Zusters
te St Miggels-Gestel
in 1930

*Peterus van Rijn
geboren te Nederasselt
den 31 July 1850
dit altaar gemaakt bij de
Eerwaarde Liefde Zusters
te St Miggels-Gestel
in 1930*

Het altaar in het klooster op een Ansichtkaart (afb.: archief heemkondevereniging)

De maquette is niet gemaakt als ontwerp voor het altaar. De zusters kwamen al op 5 mei 1879 in het nieuwe klooster wonen. En toen waren "het altaar, de beelden en de communiebank nog in de maak", zo schreef moeder-overste in de "kroniek van het liefdesgesticht St. Adrianus"¹. Het altaar is dus in 1930 door Peterus van Rijn op schaal nagemaakt. Bij de maquette zitten veel kleine 'kerk-attributen' die rond het altaar geplaatst moeten worden. Diny Verbruggen heeft in de loop der jaren al wat herstelwerk gedaan, maar eigenlijk verdient de maquette een grondige opknappbeurt.

*De twee versies van de Noviomagum
(foto's L: conam.info, R: geschiedenislokaal024.nl)*

Op zoek naar Peterus

De naam Peterus van Rijn komt in de bevolkingsregisters niet voor, de naam Petrus van Rijn des te meer. 'Onze' Petrus is in 1932 in Sint-Michielsgestel gestorven en begraven.

Lange tijd is hij beschouwd als de bouwer van de eerste automobiel van Nederland².

In 1877 bouwde hij namelijk in zijn woonplaats Nijmegen de Noviomagum. Dat was een vierwielig stoomrijtuig, waarvan hij in 1888 nog een verbeterde versie bouwde.

Inmiddels is bekend, dat al in 1834 prof. Strathing in een stoomvoertuig over de openbare weg van Groningen naar Assen en terug was gereden. Op diens aanwijzingen had instrumentmaker Becker dat voertuig gebouwd.

De Noviomagum van Petrus van Rijn werd geen succes. In Frankrijk was een sneller en sterker exemplaar ontwikkeld en bovendien was in Duitsland in 1885 de eerste automobiel met benzinemotor gebouwd door Carl Benz en dat type auto had de toekomst.

De jonge jaren van Petrus van Rijn

Uit de vele aktes uit bevolkingsregisters en notariële stukken ontstaat het beeld, dat Petrus van Rijn geen rooskleurig leven heeft gehad.

Zijn vader Henricus/Hendrikus van Rijn, smid in Nederasselt, trouwde toen hij 23 was op 1 mei 1850 met Hendrina Pouwels. Drie maanden later, op 31 juli 1850 werd hun oudste kind Petrus geboren. Na hem kregen zij nog drie kinderen, Maria (1852), Jacobus (1854) en Johanna (1855).

Vijf dagen na de geboorte van Johanna, stierf moeder Hendrina, 29 jaar oud. Petrus is dan 5 jaar.

Een jaar nadat Hendrina stierf, kreeg vader weer een kind: op 28 december 1856 werd zoon Hendrikus geboren.

De moeder was Anna Maria Pouwels, een zus van Hendrina. Zoon Hendrikus werd gewettigd toen vader Hendrikus krap een maand na diens geboorte op 20 januari 1857 trouwde met Anna Maria. Daarna werd nog een kind geboren, Johannes (1859).

In 1860 verhuisde het gezin, vader, moeder, 6 kinderen en opa Johannes van Rijn naar Nijmegen.

Als Petrus nog geen 11 jaar is, gebeurt wat onvoorstelbaar lijkt. Zijn stiefmoeder Anna Maria sterft op 22 januari, 33 jaar oud. Elf dagen later, op 2 februari, sterft zusje Johanna, 5 jaar oud. En op de laatste dag van februari sterft halfbroertje Johannes, 2 jaar en 9 maanden oud. In vijf weken stierven drie gezinsleden! Waarschijnlijk door de cholera, die in de 19e eeuw ook in Nijmegen woedde, waar mensen dicht opeenvoerden in vaak niet al te hygiënische omstandigheden.

Nog datzelfde jaar, op 31 oktober 1861 trouwt vader voor de derde keer. Nu met Johanna van Heek. Zij krijgen op 10 juli 1862 een kind, Johannes van Rijn, dat op 27 december van dat jaar overlijdt. Ruim twee maanden later, op 8 maart 1863 sterft ook broer Jacobus, 8 jaar oud. Maar daarmee is de ellende nog niet ten einde. Eind 1864 wordt vader failliet verklaard. Vijf jaar later sterft zijn oudste zus Maria, 17 jaar oud.

Op de 19e verjaardag van Petrus zijn van het gezin alleen zijn broer Hendrikus, zijn vader en diens derde vrouw nog in leven.

Het grote-mensenleven

Petrus wordt smid. Van 1870 tot 1875 vervult hij zijn nationale dienstplicht bij de infanterie, waar hij het als scherpschutter tot sergeant schopt. In die periode trouwt hij – net als zijn vader op zijn 23e – in Nijmegen op 16 oktober 1873. Zijn vrouw is Maria Klaassen, de dochter van Adriana Ariaans, de weduwe van Christoffel Klaasen.

Vanaf 1875 moet hij dienen bij de Nijmeegse (stads-) Schutterij, die oefent in het Arsenaal. In dat Arsenaal krijgt hij ruimte om aan de Noviomagum te werken. Het leven in het gezin van Petrus en Maria is geen vetpot. De eerste jaren van hun huwelijk wonen zij samen, maar dan trekken ze in bij Maria's moeder. Petrus is intussen geweermaker geworden, maar verdient daarmee blijkbaar niet genoeg om van de Noviomagum een doorslaand succes te kunnen maken. Ook de erfenis van vader, die in 1878 sterft levert door het faillissement nagenoeg niets op. Na de tweede versie van de automobiel is het geld op.

Een rusteloos leven

Vanaf eind 1879 tot 1891 volgt een periode van geld lenen, een huis verkopen, verhuizen van de Koningsstraat naar de Duivengas; een gas is een steeg. Na 15 jaar huwelijk sterft Maria Klaassen op 19 maart 1888. Petrus blijft bij zijn schoonmoeder wonen. De reden lijkt simpel: zij heeft geld, omdat haar man een of twee huizen naliet. Zelfs als Petrus op 5 september

Petrus van Rijn
ca 1920
(bron:
conam.info)

De handtekening van Petrus van Rijn
in een notarisakte uit 1878.

1888 trouwt met Allegonda Maria Giesbers blijft Adriana Ariaans bij hen wonen. Zij krijgen in Nijmegen twee dochters: Adriana Hendrika (1889) en Johanna Hendrika (1890).

In februari 1891 verhuist de familie naar Amsterdam. Twee huizen in Nijmegen worden in juni van dat jaar namens Adriana Ariaans en Petrus verkocht. Dat levert f 7.600 op. In diezelfde maand sterft dochtertje Johanna Hendrika, 7 maanden oud. In december wordt het derde kind, Geertruida Huberta Maria geboren.

Petrus is bijna 42 jaar, als hij in 1892 met zijn gezin en mét ex-schoonmoeder Adriana Ariaans verhuist naar 's-Hertogenbosch. Na iets meer dan een jaar verhuist de familie alweer terug naar Amsterdam. Daar overlijdt Adriana Ariaans op 5 mei 1894, 74 jaar oud. In mei 1894 gaat het gezin van Petrus en Allegonda weer naar Den Bosch, waar het vierde kind, Margaretha Theodora van Rijn wordt geboren op het adres Zuid Willemsvaart 375c. Allegonda Giesbers overlijdt op 16 februari 1909; ze is dan 59 jaar.

In 1920 trouwen de dochters Geertruida en Adriana in Den Bosch, beide met een onderwijzer. Margaretha trouwt een jaar later in Eindhoven met een boekhouder. Petrus zelf vertrekt op 27 december 1923 uit Den Bosch en wordt op 5 januari 1924 ingeschreven in Drunen. Daar woont hij in het mannenhuis tot 22 april 1926, wanneer hij vertrekt naar het Liefdesgesticht in Sint-Michielsgestel.

Op 80-jarige leeftijd maakt hij daar een mooie maquette van het altaar in de kapel. Twee jaar later, op 29 oktober 1932 overlijdt hij in ons dorp en wordt er begraven. Van zijn overlijden wordt aangifte gedaan door Leonardus van der Hofstad, 21 jaar oud, landbouwer en Johannes van de Ven, 74 jaar, arbeider. Johannes woonde ook in het klooster.

EINDNOTEN

1. Zie Den Heertgang mei 2016 voor een uitgebreid artikel over het klooster.
2. Op de website conam.info (zoek: Noviomagum) staat een uitgebreid artikel over dit stoomvoertuig.

WAT IS DIT?

Deze simpele vraag stelden wij in Den Heertgang van september 2025 over een gietijzeren plaat die afkomstig zou zijn uit een Gestels kasteeltje.

Het blijkt een kachelplaat te zijn, een zijwand van een oude gietijzeren kachel een zogenaamde Kastenofen.

Met de brede rand links was de plaat ingemetseld in de muur waar de kachel tegenaan stond. Toen de kachel werd afgebroken is de plaat opnieuw gebruikt als haardplaat. Een haardplaat zit tegen de muur, achter het vuur van een open haard. Ze wordt verhit door het vuur en verhoogt het rendement van de open haard.

Wat zien we op de plaat?

• Blauw:

de Latijnse tekst QUA PATET ORBIS betekent zo *wijd de wereld strekt*, zeg maar overal ter wereld.

• Rood:

De zandloper met vleugels, links van een duif of engel, rechts van een vleermuis of duivel. Betekent de tijd vliegt, zowel overdag als 's nachts, zowel bij goed als kwaad.

• Geelbruin:

De bazuin, symbool voor de Dag van het Laatste Oordeel.

• Groen:

De zeis staat voor de onverbidde-lijkheid van de dood.

• Wit (boven):

Het hangend boeket symboliseert de vergankelijkheid van het leven. Mogelijk is het boeket onderdeel van de festoen of guirlande (al het wit), die als versiering van de plaat dient.

• Donkergrijs:

De ring en de strik hebben, net als de festoen een decoratieve functie.

Hoe oud is de plaat?

Tim Graas (Vught), kunsthistoricus, denkt dat de plaat tussen 1650 en 1700 gemaakt is. Festoenen zijn kenmerkend voor kunst uit het midden van de 17e eeuw.

Matthias Kremer (Duitsland), groot verzamelaar van haard- en kachelplaten dateert de plaat eind 18e, begin 19e eeuw.

Een kastenofen uit Wienstadt (1723)

Uit welk Gestels kasteeltje komt de plaat?

Dat blijft gissen, maar een goede kandidaat lijkt Overkerk, het grote witte huis naast het voormalige gemeentehuis aan het Petrus Dondersplein. Dat was een voornaam huis, dat in 1982-1983 gesloopt en herbouwd is.

Een bijzondere plaat

De afgebeelde symbolen zijn ongebruikelijk voor haard- en kachelplaten. Noch de kunsthistoricus, noch de verzamelaar kent zo'n plaat. En wijzelf hebben op internet honderden platen voorbij zien komen, maar geen enkele lijkt ook maar een beetje op onze plaat. Was ze oorspronkelijk dan toch iets anders...?

Met veel dank aan Ria Bross, die de plaat schonk. En verder, voor hun meningen en gedachten, aan Tim Graas, Matthias Kremer, Leon Bok (Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE), Specialist Funerair Erfgoed) en Bram van der Wende (Inspecteur Historische Interieurs bij Monumentenwacht Noord-Brabant).

We schrijven het jaar 1657. Het is geen belangwekkend jaar. Er woedt geen oorlog in onze provincie en die lijkt ook niet aanstaande. De Tachtigjarige Oorlog is alweer 9 jaar voorbij. Brabant maakt als generaliteitsprovincie deel uit van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

COMPAGNIE... HALT! Een Staatse officier op de Plaets

Peter van den Brand

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en (lichtblauw) haar generalisatielanden (Bron: Wikipedia.org, Geschiedenis van Noord-Brabant

Voelden we ons nou bevrijd of bezet? In dit artikel besteden we aandacht aan wat het betekende om een generaliteitsprovincie te zijn. Verder gaan we uitgebreid in op een bezoek van de Staatse troepen aan ons dorp. Laat ik u alvast verklappen, dat dit bezoek niet voelde als een bezoek van 'onze jongens', integendeel. Helaas ging het niet om een incident en misdroegen de Staatse legers zich vrij regelmatig in onze provincie.

Generaliteitsprovincie Brabant ¹

Na de vrede van Münster in 1648 besloten de Staten-Generaal om het deel van Brabant, waarover zij de soevereiniteit hadden verkregen, zelf

te gaan besturen, zoals dat vanaf 1585 reeds het geval was met de delen van het hertogdom, die in Staatse handen waren. Daarmee werd heel Staats-Brabant (1648 -1795) een Generaliteitsland; het had geen eigen bestuur meer, zoals elke van andere de Zeven Provinciën.

De Staten-Generaal voerden in fasen het in de Republiek geldende belastingstelsel in. De boeren op de schrale zandgronden kregen daarmee dezelfde lasten te dragen als de Hollandse kleiboeren. Verder bleven de in- en uitvoerrechten van kracht, die eerder waren ingevoerd voor handelsverkeer vanuit het bevrijde deel van Brabant met de rest van de Republiek.

De katholieke eredienst werd verboden en de Staten-Generaal eigenden zich alle bezittingen van de Rooms-Katholieke Kerk toe. Verder kwamen uitsluitend hervormden in aanmerking voor het vervullen van overheidsfuncties.

De overgrote meerderheid van de bevolking bleef trouw aan het katholieke geloof.

Veel katholieken woonden de zondagsmis bij in zelfstandige enclaves als Bokhoven, Ravenstein, Boxmeer en Gemert. Anderen zochten hun toevlucht tot kerken in de Spaanse Nederlanden, die net over de grens lagen, zoals die bij de latere Achelse Kluis.

Na het rampjaar 1672 werd het regime enigszins verlicht en werden katholieke schuurkerken gedoogd, zij het tegen betaling van recognitiegeld. Het aantal hervormden bleef, zeker op het platteland, zo gering, dat overheidsfuncties toch aan katholieken werden gegund.

De in- en uitvoerrechten, die geheven werden op handelsverkeer met de rest van de Republiek, troffen vooral de textielnijverheid in de Meierij, die omvangrijk was en ongeveer een kwart van alle in de Republiek opgestelde weefgetouwen telde. De invoer van wol en vlas, en de uitvoer van geweven producten – die vroeger via Antwerpen verliepen – moesten gaan lopen via Hollandse handelssteden als Amsterdam en Rotterdam. De in- en uitvoerrechten, die als gevolg daarvan aan de grens van Brabant met Holland werden geheven, bemoeilijkten de concurrentie met textielproducenten in Leiden en Haarlem. Mede door druk vanuit de Hollandse handelssteden, verleenden de Staten-Generaal een aantal Meierijsse steden en dorpen vrijstelling van het betalen van douanerechten. Hier

Een AI-impressie van de aankomst van de compagnie Staatse troepen in het dorp. (afbeelding: Peter van den Brand)

door kon de textielnijverheid in Staats-Brabant blijven floreren.

Staats-Brabant werd gebruikt als een militaire bufferzone ter verdediging van de Republiek, met name van de Zeven Provinciën. De vestinggordel lag daarom in het noorden van Staats-Brabant, langs de grote rivieren. Legertroepen van de Franse koning Lodewijk XIV en zijn bondgenoten trokken zowel tijdens de Hollandse Oorlog (1672-1678), als tijdens de Negenjarige Oorlog (1688-1697) en de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) regelmatig plunderend door het onverdedigde Staats-Brabant, waarbij tal van dorpen in de as werden gelegd en tal van gijzelaars werden meegenomen. Om plundering te voorkomen kon men een zogenaamde contributie betalen. De dreiging van de Staten-Generaal met een boete op het betalen daarvan hield de meeste dorpen niet tegen. Was dat verstandig? Toch wel. Als voorbeeld, toen de Fransen op 10 juli 1672 Gestel aandeden², werd het dorp weliswaar geplunderd, maar niet afgebrand. In Den Heertgang van september 2025 staat daarover een uitgebreid artikel. Niet alleen de troepen van de Fransen en hun bondgenoten zorgden voor overlast. Decennialang fungeerde Staats-Brabant als doorgangshuis voor Staatse troepen en allerlei legers van bondgenoten. Zowel op de heenweg naar het zuiden als op de terugweg moesten de legers enige dagen worden ingekwartierd. Dit bracht hoge kosten met zich mee, die maar ten dele en alleen voor het Staatse leger werden vergoed. Een sprekende praktijksituatie deed zich voor in 1657. In het volgende hoofdstuk van dit artikel gaan we daar uitgebreid op in.

Na het sluiten van de Vrede van Utrecht in 1713, verschoof de verdedigingsgordel van de Republiek naar de barrière-steden in de Zuidelijke Nederlanden. Barrière-steden waren versterkte steden, gelegen in de zuidelijke Nederlanden,

bedoeld om een Franse aanval op de Republiek te vertragen of tegen te houden.

Ook na die tijd bleef het Staats-Brabantse platteland onveilig, omdat veel roversbendes, die uit Holland en Gelderland verdreven waren, in het gebied rondtrokken. In Noord-Brabant heeft lang de overtuiging geleefd – en die leeft bij veel inwoners in de 21e eeuw nog – dat Staats-Brabant systematisch door de Staten-Generaal is achtergesteld en uitgebuit. Historici die hiernaar vanaf eind 20e eeuw onderzoek hebben gedaan, onderschrijven die opvatting niet. De meesten van hen, inclusief die uit Noord-Brabant, beantwoorden de vraag of het voor de bevolking veel zou hebben uitgemaakt wanneer Staats-Brabant een volwaardige provincie was geworden met: 'waarschijnlijk weinig of niets'.

Hun onderzoek heeft geleid tot het inzicht dat de verarming van de bevolking van Staats-Brabant twee hoofdoorzaken kende: decennialange oorlogsschade als gevolg van oorlogen tegen Frankrijk en economische tegenwind door de crisis in de landbouw en de achteruitgang van de Hollandse wereldhandel.

Staatse troepen, vriend of vijand voor ons dorp?

Het antwoord op deze vraag blijkt uit een hoorzitting, die in Sint-Michielsgestel werd belegd naar aanleiding van de komst en het wangedrag van een compagnie Staatse troepen. In het verslag daarvan³ worden noch de doelstelling, noch de eindconclusie vermeld en ook is niet duidelijk waarom Willem Damen werd 'geslachtofferd'. Desondanks geeft het verslag een goed beeld van de verhoudingen in die tijd.

Op 14 november 1657 verschenen op een hoorzitting ter secretarie⁴ alhier: Willem Damen, Jan Wouters, Willem Roelof Hagelaers, Aert Jacobs van Groenendael, Gijsbert

Pouwels van Gemonde als schepenen, verder Jan Jan Michiels als kerkmeester, Jan Hendricks van Venroij als H. Geestmeester, Dirck Jan Dircks oud-borgemeester, Anthonis Thonissen, Geraert Damen en Gerart Geraert Coolen, inwoners van St. Michielsgestel.

AANKOMST STAATSE COMPAGNIE

Op 7 november 1657 's middags om 3 uur, arriveert een compagnie ruiters van het Staatse leger onder leiding van commandant baron de Slavata op de Plaets, nabij de Grote kerk.

PLEIDOOI OM GESTEL TE ONTZIEN

De drossaard van St. Michielsgestel, jonker Jacob Sijwert van Sijburch, heeft de commandant meteen aangesproken, vragend of de compagnie van plan was om binnen St. Michielsgestel haar bivak op te slaan. Daarop heeft de commandant geantwoord, dat hij dat inderdaad van plan was, waarop de drossaard hem zei: *“Mijnheer ik verzoek U ons te ontzien, want wij hebben de afgelopen week al twee compagnieën op bezoek gehad.”*

WOORDENWISSELING

Daarop antwoordde de commandant: *“Gij luiden sult mij soo niet pijn en afwijzen, ik zal hier niet weggaan, ge kunt*

me wel uitdragen, maar ik ga niet uit eigen beweging weg”. Vervolgens vroeg de drossaard de commandant om diens *“patent”* of volgens welke opdracht hij hier was. De commandant antwoordde de drossaard, terwijl hij op zijn zak klopte: *“Ik heb mijn patent hier, maar dat hoeft ik aan U niet te tonen”*. Daarop zei de drossaard: *“Mijnheer dan hoeven wij u ook geen inkwartiering te verlenen”*.

DREIGEMENTEN

Daarop is de commandant van zijn paard gestapt en heeft veel dreigementen geuit. Tegen zijn ruiters zei hij: *“Zoekt elk een goede plek en stuur ruiters naar het huis van Willem Damen”* (schepen, zijn huis was de latere Drie Zwaantjes – red). Hij dreigde Willem Damen dood te steken en slaan, waarbij hij daarbij op zijn rapier klopte. Dat alles kwam zo bedreigend over, dat omstanders de klok wilden gaan luiden.

ESCALATIE

Verder verklaren de op de hoorzitting aanwezigen nog, dat de trompetter van de compagnie door de tuin wilde rijden van genoemde Willem Damen en dat werd belet door de vorster, Handrick Willem Damen. Vervolgens trok de trompetter zijn rapier met de bedoeling hem dood te steken, maar dat werd door de vorster afgeweerd, hij liep

Wie was de botte commandant?

Het was geen sinecure om dat te achterhalen, maar het is toch gelukt. Laten we beginnen bij het begin van deze zoektocht. In het formele verslag van de hoorzitting in 1657, wordt de naam van de commandant geschreven als baron de Slabbata. Een zoektocht naar deze naam leverde niets op. Navraag bij het BHIC (Brabants Historisch Centrum) leverde de volgende analyse en bevindingen op.

Allereerst is gekeken of Slabbata echt staat genoteerd in de authentieke akte. Dat was het geval. Van een leesfout was geen sprake. Gezien de loop van het verhaal zou het om een luisterfout kunnen gaan. Een baron komt aan in ons dorp, eist inkwartiering en weigert zijn documenten te laten zien. Het lijkt niet onwaarschijnlijk, dat de dorpingen alleen zijn naam toegesnauwd hebben gekregen, in een buitenlandse taal of met een zwaar accent. Goede kans dus

dat, toen deze akte opgesteld werd, alleen een inschatting gemaakt kon worden van hoe deze vreemde naam geschreven zou moeten worden. Hoe verder?

Dat kan het beste door op zoek te gaan naar namen, die erop lijken, en dan te controleren, of die personen inderdaad in deze regio kunnen zijn geweest in deze periode. In geval van meer permanente inkwartiering werden over het algemeen meer documenten opgesteld, maar nu gaat het om een ruitergroep op doortocht. Wel is het een voordeel, dat het om een baron gaat, omdat dit het aantal opties flink verkleint. Een medewerker van BHIC stuitte op de naam Slavata, een naam, die veel lijkt op Slabbata.

De naam Slavata kan gelinkt worden aan een baronnenfamilie uit de Bohemen. Interessant, maar in dit artikel bijzaak: één lid

van deze familie is heel bekend in historische kringen: Vilém Slavata is één van de twee afgevaardigden die gedefenestreed (uit het raam gegooid) zijn in 1618, wat het begin van de 30-jarige oorlog in de Bohemen inleidde.

Met de naam Slavata is de medewerker van BHIC bij het Nationaal Archief [5](#) gaan controleren of iemand van deze familie gelinkt kan worden aan het Staatse leger.

Dit blijkt het geval te zijn, én het gaat om een baron. Het regiment waar hij aan gelinkt wordt – het regiment van Machault – is een bekende hier in de omgeving; het BHIC krijgt vaker vragen over voorouders, die in dit regiment gediend hebben en met dat regiment door Brabant zijn getrokken. De medewerker van BHIC meent, dat Slavata inderdaad de juiste naam is en dat deze Baron uit de Commissieboeken hoogstwaarschijnlijk ook de baron is uit het verslag van de hoorzitting.

onder het rapier door. Toen trok de trompetter zijn pistool en stootte de vorster met loop in het gezicht, naast zijn oog, die daarmee zwaar werd verwond.

OVEREENSTEMMING

Nadat de baron belofte had gedaan te zullen betalen is daarop de inkwartiering gevolgd. Het werd weer rustig op de Plaets.

WANBETALING

Tijdens de hoorzitting verklaren Willem Damen, Jan Wouters en Aert Jacobs, Willem Roelofs en Gijsbert Pouwels de volgende morgen bij genoemde baron te zijn gekomen om uitbetaald te worden, zoals hij had beloofd. Daarop zei de baron de buurlieden te bedanken, maar deed geen betaling en beloofde op een andere tijd terug te komen. Daarbij uitte hij nog wel dreigement aan het adres van Willem Damen, ruiters op zijn huis af te sturen.

GEVOLGEN

De compagnie vertrok en het werd weer (even) rustig. De vorster Handrick Willem Damen bleef gewond achter en heeft nadien nog een hele tijd moeten dokteren. Het dorp was weer een aantal hammen, hazen, patrijzen, enz. armer. Of voor de inkwartiering van deze compagnie uiteindelijk toch nog betaald is, weten we niet.

Meer over de commandant?

HET GESLACHT SLAVATA⁶

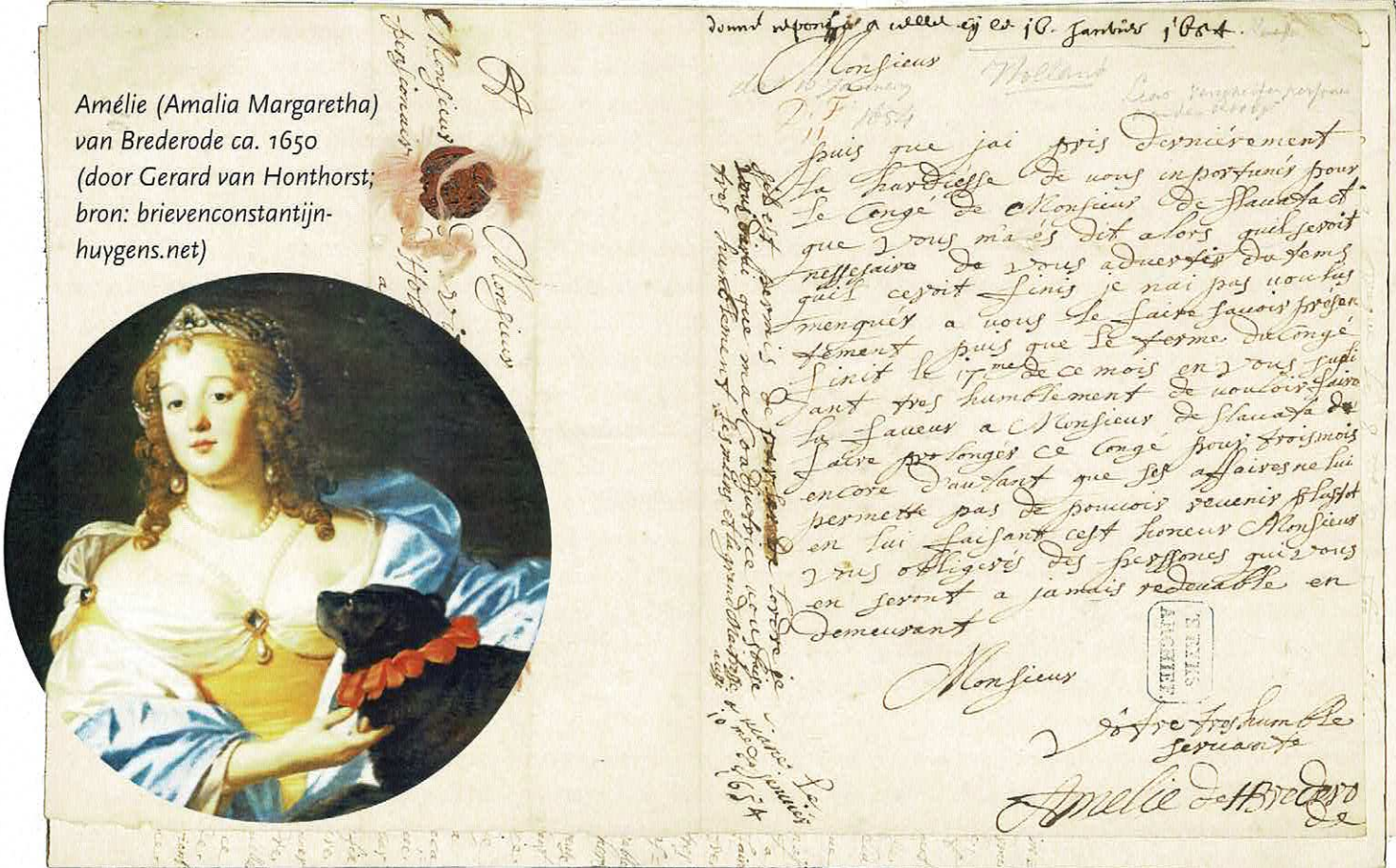
Oorsprong uit Bohemen. De familie Slavata stamde af van Boheemse adel, supporters van de “Winterkoning” Frederik V van de Palts. Na diens ballingschap in 1620 vluchtten leden van de familie naar de Republiek, waar velen militaire posities vonden.

ALBRECHT HENRICK BARON VAN SLAVATA († 1661)

In 1646 werd hij majoor bij het cavalerieregiment van burggraaf de Machault, en in 1651 benoemd tot commandeur (garnizoenscommandant) van Geertruidenberg. De “Staten van Oorlog” bieden jaar-op-jaar overzichten van compagniecommandanten. Rond 1657 was Albrecht Henrick baron van Slavata actief als compagniecommandant binnen Machaults regiment.

Hij trouwde in 1645 met Amélie (Amalia Margaretha) van Brederode⁷, van wie bekend is dat zij een prominent persoon was in 's-Gravenhage. Leuk om hierbij te vermelden is, dat Amélie van Brederode in een brief van 16 januari 1654 aan Johan de Witt (als raadspensionaris van het Gewest Holland) vraagt of hij het verlof van haar man, baron de Slavata wil verlengen. Dat gebeurde.

Brief van 16 januari 1654 van Amélie van Brederode aan Johan de Witt (bron: nationaalarchief)

Amélie (Amalia Margaretha) van Brederode ca. 1650 (door Gerard van Honthorst; bron: brievenconstantijn-huygens.net)

Het echtpaar verbleef vaak in de stijlvolle Hof van Brederode in Den Haag, waar ze onderdeel waren van de culturele elite. Samen hadden ze geen kinderen; hij overleed kinderloos in 1661. Amélie overleed in 1665 na een val van haar paard.

We mogen concluderen, dat de commandant van de compagnie Albrecht Henrick baron de Slavata, die in november 1657 ons dorp heeft aangedaan, zich daarbij bruut heeft gedragen. Tegelijkertijd realiseren wij ons daarbij, dat dergelijk gedrag toen regelmatig voorkwam. De commandant heeft zich in bezet gebied gewaand. Waarschijnlijk heeft hij de opdracht meegekregen om 'krachtdadig' op te treden en "dan gebeuren dergelijke dingen nou eenmaal."

Slot

Brabant was eeuwen lang een wingewest. Veel lasten, nauwelijks lusten!

De Brabantse dorpling had niet zoveel met besturen en bestuurders. Een beetje begrijpelijk, toch? Eigenlijk hoorden ze nergens bij. Ze werden of door de hond gebeten (bijv. hoge belastingen Republiek) of door de kat gekrabd (bijv. betalen van brandschattingen aan vreemde mogendheden). Wat is dan wijsheid? Zwijgen, slikken en schipperen, ofwel zien te overleven.

Noten:

1. https://nl.wikipedia.org/wiki/Geschiedenis_van_Noord-Brabant
2. BHIC 5116.17 Index Notarieel protocol Sint-Michielsgestel
3. 5121.49 Index schepenprotocol Sint-Michielsgestel.
4. In de Dingkamer, locatie Overkerck of daar vlakbij.
5. www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nto0194, zoek: slatava
6. Vaderlandse letteroefeningen jaargang 1869 (pag.434)
www.dbnl.org/titels/titel.php?id=_vado03186901
7. <https://brievenconstantijnhuygens.net/2020/06/14/de-orde-van-de-vrolijkheid>
OF inventaris archief Johan de Witt:
<https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/3.01.17/invnr/2232>

(HER)KENT U DEZE TONEELCLUB?

Alles wat wij weten, is dat het een toneelclub is en dat op de foto Frans (linksachter) en Agnes van Rooij (zittend, 2e van rechts) te zien zijn. Herkent u meer mensen op de foto?

Kunt u iets vertellen over die toneelclub?

Wij kunnen u de digitale foto toesturen, zodat u in kunt zoomen op de details.

Stuur uw reactie naar de redactie van Den Heertgang,
p/a Ruwenbergstraat 38, 5271 AG Sint-Michielsgestel
of naar e-mailadres:

redactie@deheerlijkheidherlaar.nl.

Van de bestuurstafel

Dit is alweer de vierde en laatste uitgave van den Heertgang in dit kalenderjaar. Naast veel mooie momenten kende 2025 voor onze vereniging ook verdrietige gebeurtenissen. Zo moesten we afscheid nemen van vier van onze leden: Theo Strous, Coen Pouls, Arnold Wintjes en Kees Mommersteeg.

huisvesting

Ons streven om in de Beekvlietboerderij een permanente heemruimte te gaan inrichten leek te gaan stranden toen de gemeente bekendmaakte de boerderij te gaan verkopen om het gebouw en het gebied een woonbestemming te gaan geven. Gelukkig kon dit voornemen in de kiem worden gesmoord dankzij een breed gedragen en succesvolle petitie die door meer dan 1.300 personen werd gesteund. Wat zeker ook geholpen heeft, is dat het conflict tussen de stichtingen en onze vereniging is bijgelegd, mede dankzij de bemiddeling van raadslid Anja Andres.

Inmiddels zijn we toch bezig om een gedeelte van de boerderij verder in te richten als heemhuis met een afgesloten archiefgedeelte en een multifunctionele vergaderruimte. We houden u op de hoogte van de voordeelingen, die natuurlijk ook samenhangen met de nog steeds niet afgeronde besprekingen met de gemeente over de definitieve bestemming van de Beekvlietboerderij.

drukbezochte lezing

Op dinsdag 18 november hadden we een zeer drukbezochte lezing over de Halse Barrier en omgeving, het gebied ten zuidwesten van ons dorp ter hoogte van de A2 onder Boxtel. Conclusie van het verhaal van de verteller, Willem Wittenberg uit Boxtel, is dat dit gebied zeker een bezoek waard is voor een mooie wandeling, waarbij hopelijk in de nabije toekomst ook een bezoek aan het nabijgelegen Wilhelminapark tot de mogelijkheden gaat behoren.

secretaris gezocht

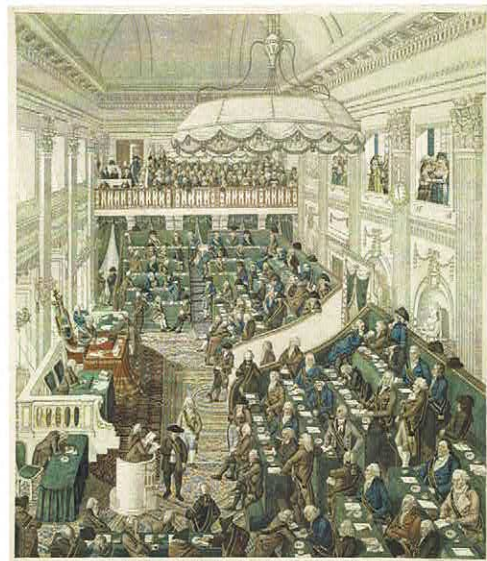
Tijdens de afgelopen Algemene Ledenvergadering op 25 november heeft onze secretaris, John Barendregt, helaas aangekondigd dat hij tijdens de komende ALV zal aftreden.

We zijn dus op zoek naar iemand die het stokje van hem wil overnemen. **Is dat iets voor jou, beste lezer?** Laat het even weten aan Jan Spit (gjamspit@hotmail.com).

volgende lezing

Op **dinsdag 16 december** zal Jurriaan Paulus van Pauwvliet, oprichter van Centrum 1795 in Oosterhout (www.centrum1795.com) ons komen vertellen over de Bataafse Revolutie, de periode tussen 1794 en 1799 waarin een nieuw staatsbestel in ons land werd voorbereid en gevormd. Het was overigens een fluwelen revolutie zonder enig bloedvergieten.

*De Nationale Vergadering in 1797
(bron: Rijksmuseum)*

In één van de volgende uitgaven van den Heertgang zullen we u vertellen wat de gevolgen van deze periode waren voor ons eigen dorp Sint-Michielsgestel. Daarnaast zullen we u via onze nieuwsbrief en de website op de hoogte houden van komende activiteiten, zoals lezingen en de eerste Algemene Ledenvergadering in het nieuwe jaar.

**Het bestuur van 'De Heerlijkheid Herlaar' wenst u allen
fijne feestdagen toe en een gezond en voorspoedig 2026.**

KONINKLIJK BEZOEK

De Sociaal Economische Raad (SER) bestaat dit jaar 75 jaar en de Stichting van de Arbeid (StvdA) 80. De basis van deze advies- en overlegorganisaties werd in de oorlogsjaren gelegd in gijzelaarskamp Beekvliet. De verjaardagen werden op 29 oktober 2025 gevierd met een bijzondere gezamenlijke jubileumvergadering op De Ruwenberg, in aanwezigheid van koning Willem Alexander. Na die vergadering bezochten bestuursleden van de SER en de StvdA en de koning de expositie *Gegijzeld maar niet verslagen*, die de heemkundevereniging in 2021 inrichtte in de Beekvlietboerderij. Toen de koning na dit bezoek naar buiten kwam, stond Jef van Veldhoven klaar om dat moment vast te leggen.

Agenda

dinsdag 16 december, 19.30 uur, Beekvlietboerderij
Lezing door Jurriaan Paulus van Pauwvliet, oprichter van Centrum 1795 in Oosterhout (www.centrum1795.com) over de Bataafse Revolutie.

zondag 18 januari 2026, 11.00 uur en 15.00 uur, Boer Goossens Den Dungen
Muziektheatervoorstelling 'De Koerier' over het beleg van Den Bosch rond Den Dungen in 1629.
Meer informatie op www.deheerlijkheidherlaar.nl en www.dichtbijmaurick.nl.
Kaartverkoop: www.dichtbijmaurick.nl, scroll omlaag en klik op Muziektheater 1629 - De Koerier.

Bestuur vereniging

voorzitter, *functie vacant*

- John Barendregt, secretaris
telefoon 06-53 49 13 28
- Toon van den Berg, penningmeester
telefoon 06-55 10 04 87
- Jan Spit, lid
telefoon 073- 551 48 28
- Robert van Erp
telefoon 06-51 41 92 72

Postadres

De Kemphaan 12
5271 LJ Sint-Michielsgestel

Website

www.deheerlijkheidherlaar.nl

E-mail

info@deheerlijkheidherlaar.nl

Bankrelatie

Rabobank Sint-Michielsgestel
IBAN NL54RABO0133.698.742

Contributie per jaar

Heemkundevereniging:

- € 20,- voor leden
- € 12,50 voor gezinsleden
- € 7,50 voor aspirant-leden
- € 27,50 voor donateurs en begunstigers
- € 35,- voor leden die Den Heertgang per post willen ontvangen

Heemhuis

in de Beekvlietboerderij,
Seminarielaan Sint-Michielsgestel
Geopend: op afspraak,
tel: 06-51 41 92 72

Redactie Den Heertgang

- Ruud van Aart
 - Sjef van Hulten
 - Peter van den Brand
 - Hans van de Ven
 - Thijs Braam
- Redactieadres: Ruwenbergstraat 38
5271 AG Sint-Michielsgestel
redactie@deheerlijkheidherlaar.nl

Drukwerk ReproXL, Sint-Michielsgestel

Grafische vormgeving Jan Veenman

Heemkundevereniging
de Heerlijkheid
Herlaar